

TETKA SINJORA

KAFANA "LIRA"

– Donesi dvije kafe iz "Lire", rekla je tihim glasom tetka Sinjora. "A, vi molim vas sjedite ovdje". Uklonila se sa tijesnog prolaza iza pulta, iako je svojim tanjušnim tijelom zauzimala tek neznatan dio prolaza. Propustila je visokog koščatog čovjeka s naočarima da prođe u stražnju prostorijicu male, ali robom kreative knjižare.

Tetka Sinjora je naručivala kafu samo posebnim mušterijama i, čini mi se, koliko je god bila važna poslovna narudžbenica, toliko je za nju bio važan i ugodan razgovor koji će voditi sa ovim visokim čovjekom.

Otrčao sam iz knjižare u susjednu prostranu bosansku kuću, svijetlo žutih zidova, ispod čije strehe je bila koso pričvršćena firma sa ukošenim gornjim dijelom kako kiša ne bi spirala veliki naslov: *Kafana "Lira"*.

U kafanu se ulazilo preko tri izlizana drvena basamaka do uvijek zatvorenih vrata. Bosanska brava na vratima je, začudo, odlično radila i bio je dovoljan samo lagani pritisak na ovalnu pločicu ručke pa da šipka iskoči laganim trzajem iz svog zupčastog ležišta. Očigledno, vlasnik je s pažnjom podmazivao bravu i ona je odlično funkcionisala.

Zapahnuo me je težak kafanski dim. Bio je toliko gust da mi se činilo da se može rezati nožem. Smučilo mi se i oči su me pekle. Zastao sam, postepeno se privikavajući na polutamu koja je vladala u kafani.

Desno od ulaza stajao je masivan sto za biljar, presvučen zelenom čohom, kao u našoj školskoj zbornici. Možda zbog te pomisli, ovaj sto mi je uvijek izgledao nekako tajanstveno, rezervisan samo za odrasle, i ulijevao je neko poštovanje. Sa zanimanjem sam posmatrao ljude oko stola. Držali su u rukama dugačke štapove i povremeno im vrhove trljali specijalnom svjetloplavom kredom, koju je vlasnik kafane u kartonskim kutijama kupovao kod naše tetke Sinjore. Iz te obamrlosti trgao me je rezak zvuk biljarskih kugli koje su se odbijale pod majstorski izvedenim udarcem i razdvajale u raznim pravcima, upravo onako kako je to želio igrač. On, izvijen kao tetiva, sa štapom položenim iza leđa, vodio ga je sigurnom rukom. Mali prst ruke oslonjen o zelenu čohu usmjeravao je taj višestruko kombinovan udarac, izazivajući divljenje ljudi okupljenih oko biljarskog stola. Stajao sam kao opčinjen.

U zadnjem dijelu kafane, kartali su ljudi za velikim okruglim stolom. Koliko god me je biljar privlačio virtuožnošću igre, putanjama raznobojnih kugli,

za koje su tvrdili da su od slonove kosti, toliko su me karte odbijale. Nikada nisam razumio pravila biljara i recke koje su igrači upisivali kredom na maloj crnoj tabli pričvršćenoj na zid, kao ni znake koje su igrači međusobno razmjenjivali. Pa ipak, biljar je bio fascinant. Budio je dječju maštu, dok su igrači oko stola za kartanje djelovali mračno, nervozno, ispijeno. Pomislio sam da su upravo oni ti koji stvaraju tako gusti dim, jer su sve pepeljare na stolu bile pune opušaka. Za razliku od igrača biljara, koji su uvijek bili u pokretu, obilazili oko zelenog stola i posmatrali situaciju sa kuglama iz raznih uglova, kartaši su sjedili nepomično, zauzeti svojim kartama, i neprijateljski su gledali kafanskog momka koji je prišao stolu da isprazni prepune pepeljare.

Možda sam ja kao dječak bio pod snažnim uticajem moralne osude kojom su sefardski Jevreji žigosali karte: karte su bile sinonim poroka. O porocima, kojih je bilo napretek oko nas, Sefardi su sudili strogo, imajući, valjda, na umu porodicu, na koju se, na kraju krajeva, svaljuje nesreća koju donosi svaki porok.

Ubica i razbojnika nije bilo među sefardskim Jevrejima. Pljačka i ubistvo su im bili strani, valjda zato što su kao progonjeni narod bili stalno izloženi pljački i nasilnoj smrti. Lopova takođe nije bilo, jer se poštenje smatralo preduslovom ekonomskog opstanka. Lopova će prije ili kasnije uhvatiti u krađi i tada mu nitko neće pružiti pomoć, kao nepoštenom čovjeku.

KNJIŽARA "GLOBUS"

– Šta si se zablenuo? Oladi se kafa! – Žgoljavi kafanski momak sa pregačom prihvatio je tacne da ih odnese.

– Ja ću – odgovorio sam, prenuvši se. – Samo mi obje džezve metni zajedno! Nisam ja kelner da mogu nositi dvije tacne.

Momak ih spusti na sto, premjesti jednu sjajnu džezvu i šoljicu sa šećerom tako da je sve stalo na jednu okruglu mesinganu tacnu, koja je blistala. Ja je prihvatih objema rukama.

– Otvori mi vrata – rekao sam kratko, zureći stalno u kafe dok sam sporo i bojažljivo koračao prema vratima.

Knjižara "Globus" bila je smještena u maloj bosanskoj kući, u Kralja Petra ulici, odmah do kamenom popločanog dvorišta impozantne Srpske crkve, koju je okruživala solidna željezna ograda od crnih kopalja. S lijeve strane knjižare, drvene tarabe zatvarale su kaldrmisanu avliju kafane "Lira". Sve tamo do Prve hrvatske banke nije bilo ničega, sem neke tarabe od rijetkih letava, do Markala i Bogoslovije, koja se nalazila tačno iza Srpske crkve.

Na tom prostoru, u samom centru Sarajeva, njemačka okupaciona uprava će 1941. godine postaviti ogromnog dvoglavog orla, kao simbol svoje pobjede u Drugom svjetskom ratu. Nikola, "teški radnik", koji je svojim duhovitim sarkastičnim šalama znao razbjesniti policijske agente rekao je da u Sarajevu neće biti mesa sve dok pred Markalama bude stajao ovaj ogromni drveni orao koji ždere. Četiri godine kasnije, aprila 1945. godine, narod će zapaliti orla i oko njega se uhvatiti u ogromno partizansko kolo.

Ušao sam oprezno u knjižaru pazeći da ne prolijem kafu, zašao iza pulta i preko visokog drvenog basamka našao se iza leđa tetke Sinjore i njenog gosta. Ona

je sjedila na drvenoj štokrli prepuštajući njemu jednu vrstu udobne polufotelje sa naslonom. Nešto su živo raspravljali. Spustio sam tacnu na sto i opet se izmakao iza njihovih leđa.

On je govorio nešto vrlo ozbiljno i važno, spuštajući svoje naočari na sto.

– Uticaj Hajnea je više nego očigledan, rekla je tetka Sinjora uvjerljivim glasom.

– Možda, možda – odgovorio je zamišljeno. – Držim da je taj uticaj vršen indirektno.

Stajao sam, slušao i ništa nisam razumio. Moralo je proteći Miljackom dosta vode pa da ovaj razgovor – koji mi je ostao utisnut u podsvijest – počnem razumijevati. Na sličan način je profesor Kršić na časovima književnosti govorio o romantizmu, analizirajući pojedine uticaje na srpsku literaturu tog vremena.

– Žaki, što stojiš tu? Sjedi!

Zapravo, nije se imalo gdje sjesti.

– Neka, tetka Sinjora, ja ću biti u dućanu.

Sjeo sam na stoličicu koja je bila iza pulta u desnom uglu knjižare.

Ova naša tetka Sinjora svašta zna. Bilo je neuobičajeno kod sefardskih porodica da žene vode ne samo poslove nego i ovakve razgovore, u kojima bi i malo koji muškarac mogao uzeti učešća.

Pogled mi je lutao malom knjižarom i papirnicom, koja je bila krcata robom. Sve je bilo uredno složeno i uvijek se tačno znalo gdje šta stoji.

Tu, pored mene, složen je laki, svileni hut–papir, koji se nježno prelijevao u svim bojama. Plakat–papiri u pastelnim bojama. U polici ispod njih, velika drvena kutija sa staklenim poklopcem – zapravo, pokretna vitrina slična onim u draguljarnicama – sa naliv–perima. Mislim da je to najskupocjenija roba u dućanu. Naliv–pera sa 14, 18 i 24 karatnim perom, pa mala, ženska pera sa svilenom kičankom, naliv–pera "Pelikan" sa prugastim zelenim poklopcem, čuvena "Mont–blanc" naliv–pera, penkala, patent–olovke, zlatne, srebrne, feroniklovane, crne i u boji. Uvijek sam dugo zadržavao pogled na ovoj kutiji–vitrini kada bi tetka Sinjora odabranim mušterijama preporučivala šta da izaberu.

Ispod nje je bila još jedna kutija, istina, manje luksuzna, ali takode sa staklenim poklopcem. I tu su bila pera. Obična, koja smo mi, daci, upotrebljavali, oštra i sa kuglicom, pa redis–pera, dvokraka pera sa jednakom i različitom debljinom krakova, mala tuš–pera kao iglice, debela pera sa okruglom stopom. To je bila fantazija od pera, složenih u male pregratke, slične onim u slovoslagačnici. Docnije, kada se budem morao izdržavati od toga, biraću i korišću pera onako kako sam kao dječak gledao ovu kolekciju.

Tu je bila i ladica sa igraćim kartama. Sjajne, šarene, sa ornamentima, figurama, špilovi uredno složeni sa pečatima i markicama. Karte se uvoze i njihova prodaja je pod kontrolom Ministarstva finansija.

– Ne može se prodati nijedan špil, a da se ne unesu podaci u ovu knjigu – uvijek je objašnjavala tetka Sinjora mušterijama. Bila je to duga sveska, tvrdih korica. Kroz dvije rupe provučena je traka u trikoloru, kao jugoslovenska zastava. Krajevi su bili spojeni ogromnim pečatnim voskom, sa pečatom koji je uljevao poštovanje: Ministarstvo finansija.

Ispod tih skupocjenih stalaža složen je pak–papir. Postoje samo tri boje: bijela, plava i smeđa sa prugama. Bijeli pak–papir u to vrijeme upotrebljavaju svi,

pretežno za pakete i umjesto stolnjaka. Plavi pak–papir će postati najtraženiji artikl u danima kada se rat nalazio na pragu Jugoslavije. Bilo je strogo naređenje da se svi prozori zastru plavim pak–papirom kako bi se grad zaštitio od orijentacije neprijateljske avijacije pri bombardovanju. Dabome, porodična kuća Uščuplije – najbogatijeg Jevrejina u Bosni i Hercegovini – sjala je u punom sjaju brojnih lusterata kada je, odmah po ulasku njemačkih okupacionih trupa, u toj kući smješten Gestapo. Još dugo će taj plavi pak–papir zadržati svoju funkciju.

Prugasti, smeđi pak–papir upotrebljavali smo mi, daci, i pozajmna biblioteka "Minerve," čiji je vlasnik bio onkl Albert. Njima smo uokviravali sveske i knjige, i može se smatrati da je djelovao ne samo uredno nego čak i elegantno.

– Da li je "Minerva" nakladna kuća? – pitao sam sa poštovanjem onkl–Alberta koji se tu zatekao u momentu kada sam iz biblioteke pozajmljivao knjigu.

– Još nije, ali ako Bog da, biće – odgovorio je onkl Albert. Bilo mu je drago što čitam beletristiku. Strogo je naredio bibliotekarki:

– On ima pravo na besplatno pozajmljivanje knjiga. Nemojte mu ništa računati!

Mada je onkl Albert bio daleko od nas, kao "irmanu" porodice, bilo mi je drago ovo njegovo osjećanje za familiju koja je ipak bila na rubu samostalne egzistencije.

A onda, pogled mi je odlutao prema brojnim stalažama, koje su sezale do plafona. Do njih je tetka Sinjora dospijevala pomoću drvenih lotri, koje je vješto i sa lakoćom prebacivala od jedne do druge stalaže.

Tu su raznovrsne sveske, glat, bez linija, "kockaste" za matematiku, one sa uskim i širokim linijama za prve razrede osnovnih škola, sveske sa pravogaonicima za knjigovodstvo i ekonomsku akademiju, sveske za domaće zadatke i teke za pismene zadatke iz srpsko–hrvatskog jezika.

Moja ljubav ostala je vezana za patent–sveske sa luksuznim, crnim, tvrdim koricama, u koje su se ubacivali "kockasti" listovi sa rupicama na onim mjestima gdje su klamerice, koje se rastavljaju, primale nove listove.

– Ova sveska ti može poslužiti za više predmeta – upozoravala me je tetka Sinjora kada me je opremala za studij u Beogradu. Uz ovu patent–svesku imaš tri–četiri uloška papira za razne predmete.

Okrutni Drugi svjetski rat, sa genocidom nad Jevrejima, uništio je gotovo sve. Ipak, ova sveska, sa kojom sam krenuo na studije u Beograd, ostala je sačuvana u tavanskom skloništu kuće Smailkadićevih u Travniku, i sada se nalazi u nonšalantno spremljenoj arhivi koju Rudić drži u svojoj sobi, zajedno sa džepnim satom Lonikinog tate Jakoba, a da ni sam nije svjestan duge i tužne istorije ovih predmeta u našoj sefardskoj porodici.

Knjižara "Globus" bila je izvrsno snabdjevena materijalom za tehnički crtež i umjetničko oblikovanje. Tu su šelhameri raznih dimenzija i debljina, blokovi, crtači papir za gimnazijalce, milimetarska hartija i blokovi za tehničare. Na to se nadovezuje pribor: šestari, trougli, tehnikeri, rajsfederi, tuševi, crni, bijeli, žuti, sepia–remiseh. Slijede tinte, "Pelikan" sa velikim uhom, "Leonardi", tintentot.

– Da, tinten–tod! U prevodu... znači: smrt mastilu! Postaće to neophodan tehnički rekvizit pri falsikovanju ličnih iskaznica, Ausweisa, propusnica, dozvola Esercito italiano, radničkih knjižica, a možda i pasoša za Italiju i Švajcarsku, o kojima sam ja malo znao.

Za autentične pošiljke i poslovne knjige, tetka Sinjora je imala žigova izrađenih u bakru i mesingu, službenog, tankog konopca u trobojci, sivog i bijelog, koji je bio u službenoj upotrebi Ministarstva finansija.

Na mene, kao dječaka, poseban utisak su ostavljale mašine za numeraciju stranica. One su u potpunosti imale karakter službenog verifikovanja stranica u knjizi za prodaju igraćih karata, knjizi poreza i drugih zvaničnih knjiga. One su imale strogo kontrolisan broj stranica u svakoj od mnogih svezaka koje je tetka Sinjora morala podastrijeti kontroli organa Ministarstva finansija. I ona sama imala je respekt prema državnoj inspekciji i, kao i svi Sefardi, izbjegavala je svaku konfrontaciju s državom.

Tetka Sinjora je prodavala u svojoj knjižari još jednu interesantnu spravu. To je mašina za paginiranje. I danas, kada mi u banci takvom mašinom numerišu čekove, ja se sjetim knjižare "Globus" i tetke Sinjore kako brzo i vješto numeriše stranice poslovnih knjiga, a ja ubacujem kvadratiće posušala da se štamparska boja sa mašine ne bi razljevala. Uz nju obavezno ide štamparska boja, crna, plava ili crvena. I ove numerisane knjige, tvrdo ukoričene, ovjeravalo je Ministarstvo finansija.

Poslovni i otmjeni ljudi Sarajeva kupovali su pečate kod tetke Sinjore. Postojao je bogat izbor žigova, od običnih do raskošno izvedenih u metalu ili slonovoj kosti. Preporučivala bi im gravera koji bi po njihovoj želji ugravirao inicijale u žig.

Školske knjige, udžbenike, rječnike stranih jezika koji se predaju u gimnazijama i drugim srednjim školama, tetka Sinjora je nabavljala pred jesenji upis u škole. Tih desetak dana, mala knjižara ličila je na košnicu pa bi tada uvijek neko pomagao u radnji.

Pred knjižarom je radila đaćka berza udžbenika. I tu je vrilo kao u košnici. Đaci su prodavali i zamjenjivali udžbenike u kojima su se mogle naći zabilješke, mišljenja, šale i anegdote više generacija đaka – onako kako je udžbenik išao od ruke do ruke.

Knjižara "Globus" imala je neko specifično mjesto među dosta brojnim sarajevskim knjižarama i papirnicama. Osim pet onkl-Albertovih, bile su ugledne i knjižare Simona Katana u Aleksandrovoj ulici, kod Katedrale, Leona Fincija, preko puta hotela "Central", pa knjižara Jakše Kušana, Kašikovića, antikvarnica Menahema Pape, Studničke u Štrosmajerovoj ulici. Tetka Sinjora uživala je u ovom odabranom knjižarskom svijetu Sarajeva reputaciju sposobne, vješte i, prije svega, poštene osobe, koja se izvrsno razumjevala u svoj posao.

– Ovuda, gospodine profesore, – provodila je tetka Sinjora svog gosta. – Bila mi je posebna čast i molim Vas da opet svratite. S Vama je prijatno i korisno razgovarati.

Ispratila bi gosta do vrata, koja bi on otvorio, ne dozvoljavajući joj da ga ona služi, rukovao bi se s njom i izišao iz knjižare. Tetka Sinjora bi stavila listu u knjigu narudžbi. Vidjela bi me u ćošku i rekla mirnim glasom:

– Žaki, vrijeme je da zatvorim dućan.

Ja sam donosio drvene kapke, koje je ona vješto ubacivala u žljebove. Preko kapaka je prebacivala pljosnatu metalnu štangu. Dodao bih joj katance i ključeve od spoljnih vrata.

– A, sada kreni kući i slušaj mamu.

Sefardska porodica iz Bosne, iz arhiva Jevrejskog istorijskog muzeja u Beogradu

SEFARDSKA PORODICA

– Lju'm ruke – odjekivali su dječiji glasići, nadmećući se. Sva četvorica držali su se za ruke – Braco, Albertić, Leonče i Žaki, na drugom kraju – ulazeći kod tetke Sinjore u knjižaru "Globus".

– Zdravo, djeco, – odgovorila bi tetka Sinjora. – Šta ima novo? Što ste došli?

– Pozdravila te mama i rekla je da pitamo kako si. – Govorili smo uglas, brzo i isprekidano. Tetka Sinjora je odmah znala šta želimo.

– Recite da sam dobro i da ja pozdravljam Rozu i Hanu. Evo, djeco, – govorila je pružajući svakom od nas po dvodinaruku. – Hajte u slastičarnu na kolače i hvala vam što ste me došli vidjeti.

Ta gomila dječurlije izašla bi iz dućana isto tako bučno kao što je i ušla.

Iza prvog čoška, nastala je velika nedoumica.

– Idemo na baklavu u "Šar planinu"!

– Hajmo na pečenu tikvu u pekaru!

– Djeco, hajmo u kino!

Očito, za sve nije bilo para – onda je Leonče jednostavno rekao:

– Idemo kod onkl-Leona u "Merkur".

Odmah smo prihvatili. Leonče je bio najmlađi od sve djece, ako se ne računa njegova sestra Florica, koja kao žensko, nije bila pogodna za druženje.

U knjižaru "Merkur" prvi je ušao Leonče, jer je njega onkl Leon najviše volio. To važi i za cijelu našu porodicu, uključujući i nas, djecu. Nismo osjećali ni trunak ljubomore prema njemu, jer je bio pravi drug; sve je dijelio s nama i nikada nije ništa zadržavao samo za sebe. Mislim da je takav i sada.

Poslije "Merkura" otišli smo u "Progres" kod onkl-Jake. Svuda je bila ista priča i svi su znali šta ona znači. Sada smo imali puno para i mogli smo da idemo kud hoćemo. Sve pare smo dali Braci. On je najstariji i najjači od svih nas. Kad sva trojica navalimo na njega, on nas ko piladiju poobara na zemlju.

Pred sam mrak, poslije prve bioskopske predstave "Indijanci dolaze," muška družina se vraća kući.

Tu je tetka Hana sa Floricom i tetka Mazala. Došle su u posjetu našoj mami. I Buki je tu. Čim je on kod kuće, mi smo mirni. Pozvao je Bracu kažiprstom:

– Dodaj vamo! – Nešto mu je rekao pokazujući baštu. Obojica su iskočila kroz prozor memli sobe u baštu. Nas trojica smo krenuli za njima.

– Ostanite tamo – naredio je Buki. Znatiželjno smo gledali, ali nismo ništa vidjeli.

– Dovedite Floricu, ali ne kroz prozor!

Dočekali su nas njih dvojica na ulazu u baštu.

– Florice, sada ćemo probati da iskopamo koje jaje. Možda su neka već narasla.

Pružio joj je dječiju lopaticu i kanticu. Mi smo stali u čudu. A onda je krenula čitava mala procesija. Florica je vriskala od radosti kad god bi "iskopala" jaje, dok ju je Buki vješto navodio na ona mjesta gdje ih je malo prije sa Bracom "zakopavao".

Moralo je proći još puno godina dok se Florica nije razuvjerila da jaja ne rastu u zemlji.

Došla je i tetka Sinjora, jer joj je Buki nešto trebao. Svi su se smijali. Oni u gostinjskoj, a mi u memli sobi. Bila je to velika, složna sefardska porodica.

Uvijek sam se pitao kakva je to vrsta pobožnosti tetke Sinjore. Čudnovato je kako to krhko, malo tijelo, ta uvijek glatko začešljana kosa, te jednostavne sive i tamne haljine, to lice na koje nikada nije došla krema, puder, a pogotovo ruž – a cijela njena pojava odiše sugestivnošću i ljudskom privlačnošću.

Za sefardsku ženu – a i mnogo, mnogo šire od tog miljea – tetka Sinjora je bila obrazovana i veoma načitana. Završila je trgovačku školu, perfektno je govorila njemački i španski, zapravo, *ladino*. Imala je ispisan trgovački rukopis, odlično je pisala goticom i poznavala hebrejsko i raši pismo. Govorila je čistim srpskohrvatskim jezikom, bez onog tipično mostarskog naglaska, koji je imao onkl Leon, i redovno nas ispravljala kada smo upotrebljavali turcizme, ili riječi sarajevske jaliije.

Pobožnost tetke Sinjore izbijala je iz nje same, čineći osnov njene duševne harmonije, skromnosti, privrženosti i saglasnosti sa sudbinom koju određuje Bog. Duboko poštovanje prema Svemogućem nije imalo ničeg zajedničkog sa njegovom personifikacijom.

Gledao sam je – istina, u rijetkim prilikama – kada se moli Bogu. Glavu je pokrivala *taletom* što nisu činile sefardske žene u hramu. One su imale kosu, *tukadu*, a moderne žene šešir pri molitvi. Govorile su molitve napamet, nisu razumjele hebrejske riječi, čavrljale su i naginjale se preko ženske galerije i mušebaka prema donjem dijelu hrama, gdje su bili muškarci.

Tetka Sinjora nije samo razumijevala riječi molitvi na hebrejskom, jer je imala i njihov prevod na ladino, nego i duboko shvatala njihov smisao.

– Jevrejske molitve su istorija. Istoriya jevrejskog naroda i istoriya Prirode.

Osjećao sam da je kod nje naš Bog – *Adonaj elohenu* – u isto vrijeme Svevišnji, Priroda i jevrejski narod.

– Šta je *Hamišoši* – *Hamiša Asar Tubišvat*? To je praznik prvog voća na kraju zime, u rano proljeće, objašnjavala nam je tetka Sinjora. Toga dana na stolu su narandže, smokve, rogači, limun, jabuke, banane, ananas, mandarine, leblebije, orasi, lješnjaci, kikiriki, suve groždice, šljive i smokve, datule. Zahvaljujemo se Gospodu na ovim plodovima zemlje koje je podario jevrejskom narodu. I čitamo molitvu: *Šehijanu, vekijemanu...la zeman aze*.

Prevodila nam je svaku riječ, a meni su ostale u sjećanju samo posljednje dvije riječi koje znače: "u to vrijeme".

– Takav je *Lag baomer* – Dan proljeća, *Hag hakacir* – Praznik žetve, *Šavuot* – Dani kada se živi u vinogradarskim kolibama, *Roš hašana* – Nova godina Prirode. Jeste li razumjeli?

Živo smo odobravali klimajući glavama, mada bismo najradije iskočili kroz prozor, u baštu.

– Onda su slijedili praznici iz istorije jevrejskog naroda od prije tri – četiri hiljade godina. Tetka Sinjora bi se zanjela pričajući i mi je nipošto ne bismo prekidali.

– *Pesah*, praznik oslobođenja iz egipatskog ropstva; *Purim* – blagdan spasenja jevrejskog naroda od progonstva u Perziji; *Hanuka* – pobjeda makabejskog ustanka protiv Rimske carevine.

– A kada se posti?

– To je *Jom kipur*, Dan žalosti i oprostaja, da ljudi vjeruju u Boga i da budu dobri. Desi li se da vi jedete i pijete vodu tog dana?!

Živo smo zanjekali i znali smo da nam tetka Sinjora nikada ne bi oprostila ako bismo subotom okrenuli prekidač svjetla ili zapalili vatru u našoj peći. Postojala je jedna Muslimanka, koja je znala sve sefardske običaje i zabrane, i sama je vjerovala u njih. Dolazila bi u petak naveče, u subotu ujutro i predveče da loži vatru, doda ćumur i drva, da pali i trne svjetlo, da kupi hljeb ili kajmak u špiceraju kod Engla. Subotom nismo išli u školu od osam do deset sati, kada je trebalo da budemo u hramu.

Mi, djeca, najviše smo voljeli *Purim*, i to je jedini praznik za koji smo se spremali. Djeca su organizovala male družine, maskirala su se u Amana, Ester, Mordehaja, robove i plemiće. Često su naši prijatelji iz mahale, ulice ili bašte bili maskirani s nama i mi bismo ih učili toj istoriji onako kako smo čuli od odraslih. Te dvije noći su sva vrata bila otvorena i mi bismo pjevali, recitovali, glumili po Bjelavama, Logavinoj, Hajduk–Veljkovoj, Čadordžinoj, Piruši, Potoklinici, u Aleksandrovoj, Ferhadiji, Marin–dvoru. Cijelo Sarajevo je znalo za ovaj blagdan i zvali su ga Purimske poklade.

Ono što su za nas, djecu, noćni maškare, to je danju *kurtižikju*. Velika Avlija, u čijem centru je stari hram i koja je pri dolasku Jevreja u Bosnu, prije četiri stotine godina, određena kao mahala za nečudije – pretvara se u dva purimska dana u neviden vašar. Nema na svijetu ništa zanimljivije za djecu od kurtižikjua. Još samo u nekoj zabitoj varošici Španije možda postoji takav kurtižikju.

– *Purim, purim lanu, Pesah, pesah in la manu* – pjevaju djeca pripremajući se za Pesah, jedan od najvećih praznika oslobođenja starih Jevreja iz ropstva.

Tetka Sinjora je sve pripreme pratila, uglavnom preko Bukija. Maske, pjesme, recitacije, trošenje para u kurtižikju, sve je pod njenim indirektnim uticajem. Buki je direktno uticao i uzimao odgovarajući procenat. Ostale pare smo ljubomorno čuvali za kupovinu poklona mami za rođendan, koji je pado na *Pesah*, i za skautsko logorovanje na ljeto.

Svi volimo tetku Sinjoru, jer je ona za nas oličenje pravедnosti i siguran oslonac u svim nevoljama.

Još ne shvatamo život, živimo od danas do sutra, izbjegavajući kazne i uživajući u malim, dječijim prevarama i podvalama.

– Dodite sutra da vam grbavi Kajon, šnajder kod Katedrale, uzme mjeru i napravi odijelo. Dolazi *Pesah*.

Tetka Sinjora bira štof kod Böhma i ja se divim tom plavom vunenom štofu koji se prelijeva u zeleno. Nikada, ni prije ni poslije, nisam vidio takav štof, i možda je to jedna od nerealnih euforija kada dečko iz kratkih, najednom prelazi u duge pantalone.

Buki odlazi u Palestinu. Dobio je certifikat engleske mandatne uprave i sada ga tetka Sinjora – čiji je on ljubimac – sprema za ovaj daleki i opasan put.

Poslije pedesetak godina, prepoznao sam kod njega u *kibucu* "Šaar Haamakim" onaj smeđi kućni kaput koji je šila Ernica, po kroju koji je odredila tetka Sinjora.

Da li se ikad išta dešavalo u našoj porodici, a da tetka Sinjora nije aktivno ili, češće, bez primjetnog uticaja odlučivala o svemu?

Volimo je jer u njoj nema ni trunke sebičnosti, jer ona iskreno voli svoju najstariju sestru Rozu, našu majku, i njenu djecu, nas, Bracu, Žakija, Albertića i posebno Bukija, koji je najstariji i koji, kao takav, uživa prvenstveno poštovanje u sefardskim porodicama.

Njena sestra Hana ima Leončeta i Floricu, i ona je takođe odgovorna za njih. Takva je naša tetka Sinjora!

Svakog petka dolazio sam u knjižaru "Globus" kraj Srpske crkve, i tetka Sinjora me je upozoravala:

– Danas popodne dolaziće prosjaci. Svima bez razlike treba dati milostinju. Nemoj da odbiješ nikoga. Ovaj lončić je sa krunama. To pripada svakom koji uđe u dućan po milostinju. Ne odbijaj nikog, jer to je grijeh!

– U ovom lončiću su polići. To je za one prosjake koji su navikli na mene, i daj im da ne žale! To je od mene!

– I, na kraju, to je lončić za one prosjake koji šute, ništa ne govore, samo blagosilju dobročinitelja, prime milostinju i – ne zahvaljuju se! To su oni koji imaju ljudsko dostojanstvo, koji se ne ponizuju, ne mole – i ostaju vječito ljudski zahvalni.

– Nemoj ih iznevjeriti, jer to je vjera u ljude, u porodicu, u ljubav i ljudsko dostojanstvo.

Tako nas je učila tetka Sinjora!

LET U NEBO

Sjedio sam kraj prozora nalakćen na tvrdi jastuk mindera presvučenog bijelom navlakom sa čipkama. Okna su bila išarana gustim ledenim cvijetovima. Pri dnu se uhvatila debela ledena kora. Bio je strašan mrz i duboki snijeg koji je zatomljavao zvukove. Bilo je tiho te stravične noći, koja je tminom i ledom što je sve okivao sakrivala užasan zločin progona.

Nisam čuo pisak lokomotive ni potmulo kloparanje željezničkih točkova. No, oni su jasno odzvanjali u mojoj glavi i ja sam sve vidio očima slijepca koji razaznava nepostojeće zvukove. Ne zato što ih nema, nego zato što ih neko pokušava ugušiti da se ne bi rasprostirali.

Te noći vodili su u koncentracione logore našu mamu, koju smo silno voljeli, našu nonu, koju smo poštovali i kod koje smo uvijek nalazili sklonište. Albertić se nikad nije htio odvajati od njih od onog časa kada su Nijemci ušli u Sarajevo.

Stravična, podmukla noć januara 1942. godine, kada su u transportima vodili travničke Jevreje u Đakovo, Gradišku i Jasenovac. Niko iz ove tradiciji vjerne čaršije nije se našao da spriječi taj zločin, da protestuje, da moli. Da sakrije, da zaštititi!

Sve se ruši u nepovrat. Ovo je beznade kraja, svirepi konac čaršijskog morala vezirskog grada Travnika, u kome su sve vjere živjele jedna pored druge, možda u potajnoj netrpeljivosti, vjerovatno u međusobnoj zavisti, ali nikada spremni na zločin, na obeščaćenje, na uništenje.

Je li to sudbina, kismet na koji smo osuđeni svojim rođenjem i davno prije njega?! U porodici, volimo se svi kao oni što pripadaju jedni drugima. Kao ljudi, mi smo potomci sjajne prošlosti Sefarda i Mavara u srednjovjekovnoj Španiji, okrutne Izabele i njenog supruga, španskog kralja koji je bio njen rob...

Oni, Sefardi i Mavari, proglašeni krvnim neprijateljima jezuitske inkvizicije hrišćanske Španije – izgnani su iz te zemlje sunca, terasa i visećih vrtova. Uništena je ta agrikultura Mavara i Sefarda, njihova filozofija, medicina i matematika, njihova kultura i civilizacija, njihova tolerancija i ljubav za sve ljude svijeta.

Zar je moguće da je hrišćanstvo, proisteklo iz judaizma, pokazalo toliko sebičnosti, takvu isključivost da uništi, spali, progna sve što nije bilo u duhu i slovu hrišćanske dogme?! Zar je moguće da će nekada cvjetajuća islamska filozofija i misticizam Orijenta, isprepleteni od samog početka sa prisustvom i običajima jevrejskih plemena, njihova zajednička sudbina okrutnog progona iz Španije – dovesti do mržnje njihovih potonjih sljedbenika da ustaškim legijama i Handžar-divizijom, pljačkom i ubijanjem iskorjene jevrejski narod rasturen po svijetu?!

Mi, djeca, nismo razumijevali ništa. Znali smo, tačnije, osjećali smo da se zbiva nešto strašno, nešto čemu nismo dorasli i što ne razumijemo – ali što će odlučivati o sudbini svih nas.

Ni tetka Sinjora neće imati ni materijalnu moć ni moralnu snagu vjere i otpora da izmijeni pravac te sudbine, da zaštititi našu porodicu od sudbine koja nam je bila određena. Ta sudbina je - uništenje!

Nikad mi niko nije znao ništa reći šta je bilo sa tetka Sinjorom.

No, ja kroz izmaglicu pogroma vidim našu tetku Sinjoru kako izgubljeno luta ulicama Sarajeva.

Nona je već prešla kod nas u Travnik. Onkl Jako je otjeran u njemačko zarobljeništvo. Tetka Mazala i onkl Leon su se prebacili u Mostar. Onkl Moric, tetka Hana sa Leončetom i Floricom uspjeli su da se probiju do Talijana, koji su štitili Jevreje od pljačke i pogroma. Onkl Albert sa porodicom već je bio u Splitu.

Tetka Sinjora nije htjela nikud.

Ustaške glavešine su ušle u nonin stan u Salomovoj palati. Prisvojili su sve bez prigovora. Srebrni *hanuka* svijećnjak zadržali su kao ukras, a *mezusa* – tanak svitak *Tore*, uvijen, u drveni zaštitni omot koji se pričvršćuje na dovratnik ulaznih vrata da čuva kuću od nesreće – taj simbolični čuvar mira, izvalili su i bacili. I jednostavni, pamučni *talet* tetke Sinjore, kojim je pokrivala glavu kada se molila Svevišnjem i njene *tefilim* – kožne kaiše sa mističnim znakom na čelu, koji je izuzetno rijetko upotrebljavala samo poneka sefardska žena – bacili su u smetlišće kao besmislene stvarčice. Izbacili su i tetka Sinjoru na ulicu. U jednostavnoj sivoj haljini i crnim cipelama sa niskim petama, koje su se zakopčavale jednom špangom na dugme. Nije imala ništa, kao što i cijelog života nije nikada nešto čuvala za sebe.

Sada više njene porodice nema. I ona je na neshvatljivo brz i surov način odjednom ostala potpuno sama, nekorisna.

Gdje su sada njeni brojni prijatelji i poštovaoci? Gdje su u ovom sudbonosnom času njeni prosjaci, i muslimani i katolici i pravoslavni, sa kojima je na jedan neprimjetan ljudski način prijateljevala i izdašno ih pomagala? Zar nema nikog u ovom njenom Sarajevu da je prihvati, da je nahrani i smjesti u čisti bijeli krevet?!

Svi šute i samo iza odškrnutih zavjesa posmatraju svirepi pogrom.

Ustaše su stezale krug oko sićušne, jednostavne žene, koja je spavala snom pravednika ispod luka Kozje ćuprije. I prije no što će zatvoriti krug oko tetke Sinjore, sletio je anđeo Gabrijel, uzeo je u naručje i oni su odletjeli u nebo.

Njen Svevišnji poslao je svog vjernog anđela Gabrijela da ode po svoju sestru pravednicu i da je kao sveca, čistu i spokojnu u svojoj vjeri i svom čovjekoljublju dovede gore, u nebo.

I sada je tamo. Posmatra nas i želi da živimo kao ljudi, zaštićeni od zla i spremni da činimo samo dobro. Amen!